

УДК 378.013:167.1

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-3-43>

Сергій СМІРНОВ,

orcid.org/0000-0003-3094-817X

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри управління судном

Навчально-наукового інституту навігації

Національного університету «Одеська морська академія»

(Одеса, Україна) *sergiy2004@gmail.com*

Наталія ДМИТРИЩУК,

orcid.org/0000-0003-4876-4790

асистент кафедри управління судном

Навчально-наукового інституту навігації

Національного університету «Одеська морська академія»

(Одеса, Україна) *sergiy2004@yahoo.com*

Юлія СИЛЕНКО,

orcid.org/0000-0002-5535-176X

аспірантка, асистентка кафедри педагогіки

Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

(Київ, Україна) *silenko1yulia@gmail.com*

ПАРТНЕРСЬКА ВЗАЄМОДІЯ ЯК ОСНОВА УСПІШНОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті висвітлено проблему формування професійної самореалізації здобувачів вищої освіти в контексті партнерської взаємодії. Результатом модернізації вищої освіти є акцент на розвиток технологій партнерської взаємодії, особливості індивідуального становлення студентів у просторі вищої школи, розвитку їхньої комунікативної компетентності. Проведене дослідження у закладах вищої освіти під час практичної підготовки студентів у Національному університеті «Одеська морська академія», в Українському державному університеті імені Михайла Драгоманова дозволило виділити наступні етапи підготовки здобувачів вищої освіти до професійної самореалізації: інформаційний, суб'єктний, творчий. Використані форми і методи відповідали завданням і функціям змістовних компонентів змодельованої навчальної системи, позитивно впливали на успішність опанування респондентами операційно-процесуального плану професійної самореалізації. Творчі різноманітні завдання для професійної самореалізації студентів було спрямовано на пошук нових знань, самостійну пізнавальну діяльність, ріст пізнавальних потреб, забезпечення духовного та індивідуального самовдосконалення студентів. У роботі зі здобувачами вищої освіти викладачами вузів широко використовувалися колективні форми – науково обґрунтовані механізми освітнього впливу і співпраці, а саме: лекції, семінарські заняття (спецсеминар, концептуально-аналітичний семінар, проблемна дискусія); групові форми (самостійна пошукова, аналітична, моделююча діяльність студентів у складі малих груп); індивідуальні форми (самостійне мислення, систематизація, обговорення і аналіз дискусійних, проблемних питань, заняття в бібліотеці, робота з науковою, періодичною літературою і таке інше); парні форми (консультації з викладачем, індивідуальні співбесіди, діалогове спілкування у процесі дослідження проблемних питань з однокурсниками); рефлексивні обговорення за круглим столом мети та цілей самореалізації студентів.

Ключові слова: етапи професійної самореалізації, студенти, партнерська взаємодія, співпраця, інноваційні комунікативні технології, вища освіта, проєктування у професії, технології партнерської співтворчості.

Sergiy SMIRNOV,
 orcid.org/0000-0003-3094-817X
 Candidate of Pedagogical Sciences,
 Assistant Professor at the Ship Management Department
 Training and Research Institute of Maritime Transport and Technology
 of National University "Odessa Maritime Academy"
 (Odesa, Ukraine) sergiy2004@gmail.com

Natalya DMYTRYSHCHUK,
 orcid.org/0000-0003-4876-479
 Assistant Professor at the Ship Management Department
 Training and Research Institute of Maritime Transport and Technology
 of National University "Odessa Maritime Academy"
 (Odesa, Ukraine) sergiy2004@yahoo.com

Yuliia SYLENKO,
 orcid.org/0000-0002-5535-176X
 Graduate student, Assistant at the Department of Pedagogy
 Ukrainian State Dragomanov University
 (Kyiv, Ukraine) silenkiyulia@gmail.com

PARTNERSHIP AS THE BASIS FOR SUCCESSFUL PROFESSIONAL SELF-FULFILMENT OF HIGHER EDUCATION PROVIDERS

The article reflects the problem of formation of professional self-realisation of higher education applicants in the context of partnership. The result of higher education modernization is the emphasis on the development of partnership interaction technologies, peculiarities of students' individual formation in the space of higher education, and development of their communicative competence. The study conducted in higher education institutions during practical training of students at the National University "Odessa Maritime Academy", at the Ukrainian State University named after Mikhail Dragomanov allowed to identify the following stages of higher education applicants' preparation for professional self-realization: informational, subjective, creative. The forms and methods used corresponded to the tasks and functions of the content components of the simulated learning system, positively influenced the success of the respondents' mastering of the operational-processual plan of professional self-realization. Creative multilevel tasks for students' professional self-realization were aimed at searching for new knowledge, independent cognitive activity, growth of cognitive needs, providing spiritual and individual self-improvement of students. In working with higher education applicants, university teachers widely used collective forms – scientifically grounded mechanisms of educational and learning influence and cooperation, namely: lectures, seminars (special seminar, conceptual and analytical seminar, problem discussion); group forms (independent research, analytical, modelling activities of students in small groups); individual forms (independent thinking, systematisation, discussion and analysis of debating, problematic issues, classes, the students' self-actualisation goals and objectives should be discussed in a reflective way at a roundtable discussion with the teacher; individual interviews, dialogue with fellow students while exploring problematic issues.

Key words: professional self-realisation stages, students, partnership, collaboration, innovative communication technologies, higher education, designing in the profession, partnership technologies for co-creation.

Постановка проблеми. Цифровий простір вищої освіти в Україні спрямований на євроінтеграційні процеси та демократичні засади. На часі вагомим є створення сприятливих факторів для проєктування етапів професійної самореалізації у середовищі вищої школи. Тому особливого значення набуває самореалізація молодої людини, сенситивний період якої для розвитку цього стану співпадає зі студентськими роками (Ковальчук, 2023: 134). Дійсно, розширення свободи вибору у питаннях особистісного простору – на ці напрями спрямована педагогічна взаємодія викладачів у співпраці зі здобувачами вищої освіти.

Аналіз досліджень. В основу дослідження самореалізації особистості відобразилися теорії А. Маслоу, П. Роджерса, В. Франкла. Різні аспекти соціально-філософського аналізу одержали своє висвітлення у працях І. Манохи, В. Матусевич, Л. Сохань, В. Тихоновича та ін. Проблема професійної самореалізації здобувача вищої освіти є багатогранною у концепціях гуманістичного спрямування (Р. Кузіне, С. Френе, П. Петерсон, О. Декролі, М. Монтессорі та ін.).

Мета статті – дослідити ефективність етапів професійної самореалізації здобувачів вищої освіти на засадах партнерської взаємодії.

Виклад основного матеріалу. Партнерська взаємодія «викладач-студент» у закладі вищої освіти забезпечує позитивний клімат для співпраці учасників освітнього процесу. Адже «сучасне освітнє середовище закладу освіти спрямоване на досягнення позитивних освітніх результатів, які б відповідали вимогам суспільства та створювали умови для розкриття особистісно-професійного потенціалу активних учасників у постійній співпраці» (Дубровіна, 2021: 56).

У підготовці студентів важливим є врахування індивідуально-творчого підходу та закономірностей саморозвитку: впливу творчої спрямованості освітнього процесу; безпосередня мотивації студентів, цілеспрямованої організації самонавчання відбувається через усвідомлення власного зростання; діагностування творчих можливостей здобувачів вищої освіти; реалізації професійно-етичної взаємовідповідальності.

Проведене дослідження у закладах вищої освіти під час практичної підготовки студентів у Національному університеті «Одеська морська академія», в Українському державному університеті імені Михайла Драгоманова дозволило виділити наступні етапи професійної самореалізації студентів: *інформаційний, суб'єктний, творчий*.

За В. Ковальчук, категорія «партнерство» розглядається у різних векторах освітньої взаємодії, таких як: «система взаємовідносин, які відбуваються у процесі певної спільної діяльності; спосіб взаємодії і взаємовідносин, організованих на принципах добровільності, рівності та доповнюваності результатів діяльності всіх учасників тощо» (Ковальчук, 2023: 6).

Мета першого етапу професійної самореалізації студентів – *інформаційного* – полягала у розкритті механізмів, цінностей, цілей, засобів партнерської взаємодії взаємозв'язку «викладач-студент». Широко використовувалися у роботі зі студентами колективні форми – науково обґрунтовані механізми освітнього впливу і співпраці, а саме: лекції, семінарські заняття, групові форми, індивідуальні форми, парні форми, рефлексивні обговорення за круглим столом мети та цілей самореалізації студентів. Під час експерименту здобувачі вищої освіти, даючи відповіді на питання експрес-анкети, відповідали про своє хобі та наукові інтереси, особливості власних установок на успіх, пріоритетні цінності, здійснювали особистісну рефлексію. Експрес-анкета дозволила спрогнозувати рівень професійної самореалізації у студентів-респондентів через ставлення до професії.

За допомогою запитань відбувався вплив на мотиваційну сферу респондентів, стимулювання

пізнавального інтересу до проблеми професійної самореалізації здобувачів вищої освіти. Цікавою формою роботи під час дослідження виявилася підготовка твору-есе на тему: «Проблема самореалізації людини в професійній сфері життєдіяльності». Для виконання есе студенти опрацювали професійний глосарій, наукове поняття «професійна самореалізація», наукові джерела з окресленої проблеми, пригадували знання, отримані з нормативних дисциплін навчального процесу за весь період навчання.

Для досягнення визначеної мети дослідження, що включає діалогову взаємодію та частково пошукову діяльність студентів, проблемної лекції кожній мікрогрупі були поставлені конкретні завдання, зокрема дослідити розвиток категорії «самореалізація людини» у професійній сфері, розглянути погляди українських філософів на зазначену проблему, визначити вплив *соціоцентричного, діяльнісного, гуманістичного підходів* до розкриття поняття «самореалізація особистості».

Зазначимо, що високий рівень складності завдань, які вирішуються у освітньому процесі спонукає до творчості, відбувається розвиток здібностей студентів бачити проблему, гіпотетично мислити, умінь встановлювати партнерські взаємини (Коляденко, 2016: 134). У ході звітної студентської конференції здобувачі обговорювали проблему професійної самореалізації здобувача вищої освіти, тому відбувався взаємообмін актуальними знаннями та інноваційними методиками самовдосконалення.

Мета семінару «Сутність професійної самореалізації здобувачів вищої освіти» полягала в прийнятті спільного варіанту визначення досліджуваного поняття. Маємо зазначити, що під час семінару склад мікрогруп змінився шляхом обміну представниками кожної з попередніх мікрогруп. Робота такого «мішаного» складу мікрогруп відбувалась завдяки взаємообміну знаннями з різних аспектів досліджуваної студентами проблеми, що сприяло розвитку вмінь діалогового спілкування, спільного творчого пошуку, який повинен був враховувати думку кожного учасника мікрогрупи. Відкрите обговорення кожного запропонованого визначення відбувалось з позиції визнання природного людського права на помилку, на незнання, на неповноту відомостей, визнання честі й гідності тих, чия праця аналізувалась, що сприяло розвитку особистості студента, ефективній діяльності, успіху, тобто мажорної, «позитивної Я – концепції» майбутнього фахівця.

Організаторами експериментального дослідження окремо були обговорені загальні висновки

аналітично-експертної групи, за якими студентам експериментальної групи у запропонованих визначеннях бракувало цілісності, логічного акценту, результуючої ознаки тощо. Ця співбесіда визначила подальший хід розгортання етапів професійної самореалізації студентів, в якому виникла необхідність проведення комбінованої лекції «Структурні компоненти механізму професійної самореалізації здобувача вищої освіти та їх функції». Змістовна побудова цієї лекції виходила з урахування попереднього досвіду роботи учасників експериментальної групи з досліджуваної проблеми. Вона мала на меті конкретизацію категоріального складу феномену «професійна самореалізація», що досягалось методом спільного з лектором визначення його структури. Основна увага в ході лекції була привернута до наступних категорій: «професійна самосвідомість», «творча спрямованість»; «рефлексія». Це заняття ґрунтувалось на діалогічних засадах; нормативами, за допомогою яких реалізовувався розвивальний вплив на учасників експериментальної групи, були емоційна та особистісна відкритість, що дозволяло партнерам нерегламентовано висловлювати власну думку. Викладач був не тільки сприйнятливим до зовнішніх впливів з боку реципієнтів, але й відповідним чином коригував і планував подальший характер взаємодії з аудиторією. З метою визначення можливості переходу до іншого етапу формуючого експерименту наприкінці комбінованої лекції було проведено лекційну атестацію, яка спрямована на з'ясування повноти знань студентів з методологічних засад самореалізації, її структурної побудови, функції розглянутих компонентів, категоріального складу кожного з них. Для цього респонденти взяли участь в тестуванні власних знань, уявлень, понять з їхнього фаху спеціальності для профорієнтаційною обізнаністю. Одним із завдань студентів було складання індивідуальної карти професійної самореалізації.

Таким чином, на першому етапі професійної самореалізації студентів завдяки використаним формам і методам партнерської взаємодії, творчій спрямованості освітнього процесу, безпосередній мотивації навчально-професійної діяльності здобувачів вищої освіти, їх самостійній роботі відбувалась реалізація завдань не тільки когнітивного компонента змісту досліджуваної підготовки. У ході цього етапу вирішувались такі завдання аксіологічного, особистісного та діяльнісно-творчого компонентів розробленого нами змісту підготовки студентів до професійної самореалізації: розвиток самооцінки себе як людини, особистості, суб'єкта професійного становлення;

розвиток професійної самосвідомості; актуалізація потреби у професійному самовдосконаленні; розвиток умінь діалогового спілкування, встановлення зворотного зв'язку з партнером у творчій навчально-професійній діяльності, зростання дійової емпатії; розвиток відповідальності за власне професійне становлення на етапі навчання у закладі вищої освіти.

Виходячи з результатів дослідження, аналізу індивідуальних карт професійної самореалізації на другому етапі виникла необхідність активнішого використання самостійної роботи студентів, їх включення у безпосередню професійну атмосферу багатofункціональної професійної діяльності, активізації професійної самореалізації. Мета цього етапу полягала в реалізації творчого компонента професійної самореалізації, що сприяло розкриття змісту фахової підготовки та визначалось наступними завданнями: а) розвиток у студентів позитивного ставлення до професії, яке ґрунтується на компетентному уявленні про особливості фаху; б) розвиток умінь професійного цілепокладання, яке відповідає гуманістично-спрямованій стратегії професійної самореалізації; в) активізація потреби у професійному самовдосконаленні.

Для вирішення висунутих завдань провідними були самостійна навчально-професійна діяльність студентів, практикум у безпосередній практичній роботі студентів, індивідуальні співбесіди, робота у малих групах, спецсеминар. Так, у виділенні самостійної роботи студентів ми виходили з того, що для студента є важливим втілення в життя принципу індивідуального підходу до навчання. Під час роботи круглого столу з проблеми «Стратегія професійної самореалізації здобувачів вищої освіти» велася робота викладачів зі студентами щодо опрацювання методів роботи з рекомендованою науковою, періодичною літературою. Важливою складовою вивчення зазначеної теми було виокремлення проблемних ситуацій під час спостереження в ході практики і підготовка усного аналізу щодо використаної здобувачем вищої освіти стратегії професійної самореалізації.

З метою виявлення результатів самостійної роботи був проведений семінар, на якому студенти висвітлювали різні погляди сучасних науковців на зазначену проблему і висловлювали власні судження. У результаті дискусії студенти дійшли висновку про те, що стратегію професійної самореалізації визначають її цілі, інтереси, ідеали, цінності тощо.

З метою вирішення різнорівневих творчих завдань цього етапу викладачами було запропо-

новано студентам спілкування з роботодавцями, щоб ознайомитись з колом питань, які виникають у ході працевлаштування молоді.

Після висвітлення проблемних питань здобувачами вищої освіти відбувалось їх колективне обговорювання: емоційне спілкування, позитивна оцінка успішності студентів викладачами – все це впливало на формування у здобувачів майбутньої професійної діяльності зацікавленості у її оволодінні, розвивало професійне спостереження за діяльністю здобувачів вищої освіти і сприяло розвитку фахових компетентностей майбутніх спеціалістів.

На підставі отриманих вражень, власних суджень, пізнавальних інтересів студентам було запропоновано завдання для самостійної роботи, яке полягало у написанні твору-роздуму на тему: «Моя майбутня професія – виклики та моя готовність до викликів». Це завдання дало можливість ідентифікувати себе з майбутньою професійною діяльністю; сприяло розвитку проєктивних здібностей; впливало на розвиток гуманістичної спрямованості; спрямовувало студентів до колективної співпраці. На цьому етапі викладачами був проведений майстер-клас з особистісно-професійної самоактуалізації, в якому були використані адаптовані методики професійного удосконалення на тему «Я – майбутній фахівець». Завдання майстер-класу полягало в розвитку адекватного розуміння власної індивідуальності; здійсненні корекції самооцінки; підвищенні позитивного самосприйняття; заглибленні в усвідомлення життєвих планів і визначенні професійних цілей, формуванні плану самореалізації. У будь-якій професійній діяльності людині необхідні будуть якості, що пов'язані зі здатністю працювати самостійно, здатністю засвоювати нові знання за власною ініціативою, уміння примати самостійні рішення на основі власних суджень та міркувань (Приходько, 2014: 138).

Підсумковим на цьому етапі експерименту був спецсеминар, проведений у формі «круглого столу», присвячений визначенню шляхом діалогової взаємодії найсуттєвіших характеристик майбутньої професії. Результатом рефлексії студентів було створення моделі індивідуального професійного потенціалу, який визначає успішність самореалізації в умовах мінливих змін.

Зазначимо, що її створення здійснювалось завдяки використаним формам і методам, які були адекватні поставленим на цьому етапі завданням. Викладачі у співпраці зі студентами дотримувались демократичного стилю спілкування, спиралась на засоби непрямого і перспективного

керування, в ситуаціях аналізу типових помилок і недоліків навчально-творчої діяльності студентів намагались зберігати оптимізм і віру здобувачів у власні здібності.

Отже, на другому етапі експерименту самостійна робота студента була засобом формування визначальної для професійної самореалізації, що виступала заходом реалізації індивідуальних планувальних самореалізації респондентів.

На третьому етапі було здійснено практичне застосування отриманих знань та умінь студентів під час побудови «комунікативних містків» використовувалися викладачами різноманітні форми взаємодії: колективні, групові, парні, індивідуальні. Конкретно-прикладними на цьому етапі дослідницької роботи були практикум з інноваційних освітніх технологій навчання виявлення різних точок зору студентів, які мають право на оприлюднення та обговорення. Такі вправи як «комунікативні містки» є спробою навчити керувати власною поведінкою та тілом, уміння організовувати інших, володіти голосом та технікою ораторського мовлення. Освітні майданчики студентів проходили за чітко визначеними темами, наприклад: Тема 1. «Принцип суб'єктності у партнерській взаємодії», Тема 2. «Створення ситуації успіху», Тема 3. «Партнерська взаємодія», Тема 4. «Освітня техніка у майбутній професії», Тема 5. «Творчість у дії». Завершувався цей етап самооцінкою респондентами знань, умінь, якостей, необхідних для професійної самореалізації, визначених на попередньому етапі у відповідній моделі. Окрім цього студенти працювали з картою індивідуальної професійної самореалізації, що дозволило їм спостерігати за власним професійним зростанням, розвитком творчого потенціалу. Навчання студентів, що ґрунтувалося на діалоговій взаємодії з викладачами відрізняється спільним визначенням змісту та мети творчих завдань, самооцінюванням, використанням рольової гри, творчого пошуку та репрезентації обґрунтованого проєктного задуму, що передбачало взаємообмін між студентами і викладачами окремими функціями та ролями. Завдання цього етапу полягало в усвідомленні власного потенціалу студентами під час самостійної роботи над завданнями. Завдання творчого етапу полягало у виявленні емоційного переживання різноманітними засобами у процесі колективної співпраці. Під час творчого заключного етапу студентам було запропоновано наступні види завдань з проблеми професійної самореалізації, а саме: 1) освітні підходи та їх реалізація для розвитку особистості; 2) освітній проєкт як інструмент самовираження студента

як майбутнього фахівця та члена команди; 3) очікування від власних вправ покращення взаємодії суб'єктів освітнього процесу; 4) уявлення про те, як повинен діяти студент у освітніх ситуаціях, які проєктуються викладачами; 5) уявлення про те, як організувати необхідну систему співпраці між здобувачами вищої освіти. Зазначимо, що запропонований алгоритм складання партнерської взаємодії був пов'язаний з розвитком здобувача, а також його особисто-професійними прагненнями та очікуваннями. Аналізуючи зміст запропонованих студентами творчих проєктів, викладачі мали можливість спостерігати, як студенти перетворюють спрямований на самовдосконалення спеціально-предметних умінь задум у навчально-виховний засіб розвитку особистості. За таких умов вища освіта стає простором для виявлення здібностей, інтересів суб'єктів студентської молоді. Відповідно до розроблених студентами творчих проєктів вони склали план самопідготовки. Ця самостійна діяльність студентів була спрямована на самовдосконалення індивідуального профе-

сійного потенціалу. Завершенням творчого етапу було організація творчих звітів студентів та рефлексії власних успіхів, оволодіння ними фаховими компетентностями. Хочеться зазначити, що саме уміння аналізувати і оцінювати стан розвитку власного професійного потенціалу студентами сприяли гуманістичній спрямованості педагогічної взаємодії «викладач-студент».

Висновки. Таким чином, на основі цілеспрямованої партнерської взаємодії був успішним процес професійної самореалізації студентів завдяки упровадженню інтеграційних зв'язків, використанню активних методів навчання у Національному університеті «Одеська морська академія», Українському державному університеті імені Михайла Драгоманова. Саме комунікативна взаємодія, сформована комунікативна компетенція стала запорукою їх подальшого фахового ствердження, що позитивно відобразиться на суб'єктності здобувачів вищої освіти, налагодженні партнерської співпраці у освітньому середовищі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дубровіна І., Максименко-Гладишко Н., Зінченко О. Формування комунікативної взаємодії у педагогічному колективі: теорія та практика. *Нова педагогічна думка*. Т. 108, № 4, 2021. С. 55–62.
2. Ковальчук В. Педагогіка партнерства у професійній діяльності вчителя: навч. посіб. Житомир : Вид-во ЖДУ, 2023. 100 с.
3. Коляденко С. Партнерська взаємодія для здійснення соціальної підтримки студентської молоді в умовах ВНЗ. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2016. № 1. С. 134–139.
4. Пехота О. Технологічний підхід в освіті з позицій педагогіки розвитку. *Освітні технології в школі та ВНЗ* (До 120-річчя заснування міста Миколаєва): Матеріали наук.-практ. конференції. Миколаїв: МФ НаУКМА, 1999. С. 20–25.
5. Подановська Г. Характеристика моделі формування комунікативної компетентності здобувачів початкової освіти. *Молодь і ринок*, № 1 (187), січень 2021. С. 139–144.
6. Приходько А. Наукові підходи до визначення поняття «професійно-комунікативна компетентність» студентів у вищих технічних навчальних закладах. *Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки*. № 34 (327). 2014. С. 143–149.
7. Чаплигін О.К. Творчий потенціал людини: від становлення до реалізації (соціально-філософський аналіз). Х.: Основа, 1999. 277 с.

REFERENCES

1. I. Dubrovina I., Maksymenko-Hladyshko N., Zinchenko O. Formuvannia komunikatyvnoi vzaiemodii u pedahohichnomu kolektyvi: teoriia ta praktyka. [The formation of communicative interaction in a pedagogical team: theory and practice]. *Nova pedahohichna dumka*, Tom 108, № 4. 2021. pp. 55–62. [in Ukrainian].
2. Kovalchuk V.A. Pedahohika partnerstva u profesiinii diialnosti vchytelia: navch. posib. [The pedagogy of partnership in the professional work of a teacher: textbook]. Zhytomyr : Vya-vo ZhDU, 2023. [in Ukrainian].
3. Koliadenko S. M. Partnerska vzaiemodiiia dlia zdiisnennia sotsialnoi pidtrymky studentskoi molodi v umovakh VNZ. [Partnerships for the implementation of social support for students in higher education institutions]. *Naukovi zapysky Nizhynskoho derzhavnoho universytetu im. Mykoly Hoholia. Psykholoho-pedahohichni nauky*. 2016. № 1. pp. 134–139. [in Ukrainian].
4. Piekhota O.M. Tekhnolohichni pidkhid v osviti z pozytsii pedahohiky rozvytku. Osvitni tekhnolohii v shkoli ta VNZ (Do 120-richchia zasnuvannia mista Mykolaieva). [Technological approach in education from a developmental pedagogy perspective]: *Materialy nauk.-prakt.konferentsii*. Mykolaiv.: MF NaUKMA, 1999. pp. 20–25. [in Ukrainian].
5. Podanovska H. Kharakterystyka modeli formuvannia komunikatyvnoi kompetentnosti zdobuvachiv pochatkovoї osvity. [Characteristics of a model for building the communicative competence of primary school applicants]. *Molod i rynek*, № 1 (187), sichen 2021. pp. 139–144. [in Ukrainian].

6. Prykhodko A. Naukovi pidkhody do vyznachennia poniattia «profesiino-komunikatyvna kompetentnist» studentiv u vyshchyykh tekhnichnykh navchalnykh zakladakh. [Scientific approaches to defining the concept of “professional-communicative competence” of students in higher technical education institutions]. Visnyk Cherkaskoho universytetu. Seriia: Pedagogichni nauky. № 34 (327). 2014. pp. 143–149. [in Ukrainian].

7. Chaplyhin O.K. Tvorchyi potentsial liudyny: vid stanovlennia do realizatsii (sotsialno-filosofskyi analiz). [Human creativity: from formation to realisation (socio-philosophical analysis)]. Kh.: Osnova, 1999. [in Ukrainian].